

Dr hab. Krzysztof Wach, Prof. UEK

Doktor habilitowany nauk ekonomicznych w zakresie **ekonomii**
Doktor nauk ekonomicznych w zakresie **nauk o zarządzaniu**
Profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

Kraków, dn. 23 lipca 2015 r.

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Wydział Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych
Katedra Przedsiębiorczości i Innowacji
ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Agnieszki Brzozowskiej
pt. „Przedsiębiorczość imigrantów wietnamskich w Polsce”
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Beaty Glinki

1. OPINIA OGÓLNA

Przedłożona mi do recenzji dysertacja doktorska przygotowana przez Panią magister Agnieszkę Brzozowską jest opracowaniem, które należy ocenić zdecydowanie pozytywnie. Jest to praca stanowiąca dowód biegłej orientacji Autorki w projektowaniu i przeprowadzaniu badań jakościowych, analizy danych i konstruowania wniosków. Co więcej, podjęty temat jest aktualny i istotny dla teorii przedsiębiorczości. W związku z powyższym podjęcie się przez Doktorantkę badania w Polsce zachowań przedsiębiorczych i biznesowych pierwszego i drugiego pokolenia imigrantów z Wietnamu uważam za uzasadnione i przyczyniające się do rozwoju nauk o zarządzaniu – teorii i praktyki przedsiębiorczości.

2. OCENA MERYTORYCZNA

2.1. Znaczenie problematyki podjętej w recenzowanej rozprawie

Podjęta problematyka badawcza jest nadal relatywnie nowatorska w naukach o zarządzaniu. Przedsiębiorczość imigrantów jest jednym z wiodących wątków badawczych w krajach zachodnich, ze względu na izolację Polski w okresie gospodarki centralnie sterowanej, problem ten nie występował w naszej gospodarce, dopiero ostatnie dwie

dekady przyniosły pewne zmiany w tym zakresie, wysuwając Wietnamczyków na drugą pozycję wśród wszystkich nacji imigrantów w Polsce. W rozwiniętych krajach OECD poziom aktywności przedsiębiorczej imigrantów jest nieco wyższy niż danego społeczeństwa, choć in plus wyższą skłonność do zakładania działalności gospodarczej w kraju przyjmującym mają Azjaci, a w mniejszym stopniu imigranci z Ameryki łacińskiej czy Afryki. Aktywność biznesowa imigrantów w Polsce w zasadzie pozostaje poza jakimikolwiek badaniami naukowymi, są one znikome, podejmowane dopiero w ostatnich kilku latach, stąd wybór tematyki badawczej przez Doktorantkę uważam w pełni za uzasadniony

Problematyka przedsiębiorczości imigrantów wietnamskich w Polsce wymaga prowadzenia pogłębionych badań z perspektywy nauk o zarządzaniu, stąd wybór tematyki rozprawy oraz jej głównego celu należy uznać za właściwy krok w rozwój nauk o zarządzaniu, zwłaszcza teorii przedsiębiorczości. Na podstawie obserwacji praktyki zarządzania oraz studiów literaturowych Doktorantka umiejętnie dostrzegła zatem lukę badawczą, a zarazem podjęła próbę badania aktywności biznesowej pierwszego i drugiego pokolenia Wietnamczyków w Polsce z perspektywy nauk o zarządzaniu. Podjęta przez mgr A. Brzozowską tematyka jest niezmiernie ważna, tak dla teorii, jak i zwłaszcza dla praktyki przedsiębiorczości.

2.2. Metodyka badawcza (założenia, cele, metody)

Recenzowaną dysertację można uplasować w głównym nurcie badań nad przedsiębiorczością – odwołuje się ona do koncepcji związanych z przedsiębiorczością inkluzywną, której ważnym elementem jest przedsiębiorczość imigrantów oraz grup etnicznych, a która to plasuje badania nad przedsiębiorczością w szerszym kontekście społecznym – interkulturowym. Ponadto praca eksploruje podstawowe zagadnienia procesu przedsiębiorczego w tym rozbudzanie intencji przedsiębiorczych, generowanie pomysłów biznesowych oraz przedsiębiorcze zarządzanie przedsięwzięciami biznesowymi, co niewątpliwie plasuje dysertację w naukach o zarządzaniu.

Celem głównym recenzowanej dysertacji jest „rozumienie sposobu działania przedsiębiorców wietnamskich w Polsce, założeń leżących u podstaw ich aktywności, oraz poznanie charakteru ich przedsięwzięć” (s. 9). Dodatkowo Doktorantka postawiła sobie także trzy szczegółowe cele poznawcze i pragmatyczne. Wśród dwóch celów poznawczych Doktorantka postanowiła przebadać postrzeganie samych imigrantów wietnamskich jako

przedsiębiorców (motywy, kultura, kontakty, relacje rodzinne) oraz determinanty rozpoznawania szans biznesowych przez wietnamskich przedsiębiorców działających w Polsce (s. 9-10). Celem pragmatycznym, jaki postawiła sobie Autorka, było zwiększenie stanu wiedzy na temat społeczności wietnamskiej w Polsce prowadzące do zmiany wizerunku Wietnamczyków w oczach Polaków na lepszy (s. 10). Po lekturze rozprawy, jestem przekonany, że **zakładany cel główny, jaki i trzy cele szczegółowe zostały osiągnięte** przez Doktorantkę.

Autorka postawiła siedem pytań badawczych, co jest typowe dla badań jakościowych. Doktorantka zastosowała metodę etnograficzną dobrze znaną zwłaszcza w zarządzaniu humanistycznym oraz w badaniach antropologicznych, a także teorię ugruntowaną. Na poziomie operacjonalizacji wybrane zostały trzy techniki badawcze, wśród których główne miejsce zajmował częściowo ustrukturalizowany wywiad wzmacniany techniką projekcji (metafory zwierzęce oraz materiał graficzny) oraz obserwacji. Aby zapewnić rzetelność badań Autorka zastosowała triangulację metod, danych, badaczy i teorii.

Badania terenowe przy użyciu częściowo ustrukturyzowanego wywiadu pogłębionego (IDI) przeprowadzono na próbie 22 (23?) Wietnamczyków. Materiał empiryczny został zebrany w formie wywiadów z 5 osobami reprezentującymi pierwsze wietnamskie pokolenie imigrantów w Polsce oraz 18 osobami reprezentującymi drugie pokolenie, co daje łącznie 23 wywiady (s. 77), choć z innych miejsc dysertacji wynika, że przeprowadzono 22 wywiady, w tym z 10 kobietami oraz 12 mężczyznami (s. 72), a na nagrywanie zgodziło się 21 z 22 osób udzielających wywiadów (s. 74).

Zgodnie z zastosowanym wnioskowaniem indukcyjnym typowym dla badań jakościowych, Doktorantka postawiła *post factum* 7 hipotez badawczych (s. 11-12), które są interesujące, a które to mogą zostać zweryfikowane w kolejnym etapie badań Doktorantki lub też przez innych badaczy zainspirowanych tą tematyką badawczą.

Autorka wykazała się wyjątkowo dobrą znajomością metodyki badań jakościowych, co jest nie lada wyzwaniem, a dodatkowo bardzo rzadko spotyka się poprawnie opracowane badania jakościowe. Zarówno teoretyczny opis metodyki badawczej bazującej na badaniach jakościowych, jak i przede wszystkim ich poprawne przygotowanie i opracowanie jest największą zaletą przedłożonej mi do recenzji dysertacji doktorskiej. Wszystkie zastosowane metody, choć nie łatwe w praktycznym wykorzystaniu w procesie badawczym w przedsiębiorczości, zostały dobrane poprawnie, zapewniły realizację zakładanych celów.

2.3. Struktura rozprawy

Recenzowana rozprawa łącznie z załącznikami liczy 238 (226 stron bez graficznego materiału projekcyjnego).

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, z których pierwsze dwa mają charakter przeglądu literaturowego (36 stron), rozdział trzeci jest rozdziałem metodycznym (24 strony), a rozdziały czwarty i piąty mają charakter empiryczny (126 stron). Struktura pracy jest w zasadzie tradycyjna (teoria – metoda – empiria – dyskusja i wnioski), odpowiednia dla tego typu opracowania. Rozprawa ma charakter teoretyczno-empiryczny, choć proporcje między obiema częściami nie są zachowane. Część teoretyczna (łącznie rozdział pierwszy oraz drugi) stanowi zaledwie 16% całości, podczas gdy część empiryczna (łącznie rozdział czwarty i piąty) stanowi 56% całości dysertacji, natomiast 11% poświęcono kwestiom metodologicznym, pozostałe 17% to wstęp, podsumowanie i wykaz bibliografii.

Rozdział metodyczny, pomimo że jest przygotowany niemal wzorcowo, jest zdecydowanie obszerniejszy zarówno od pierwszego, jak i drugiego rozdziału teoretycznego, co nie świadczy o relatywnie słabej eksploracji teoretycznej tematyki, gdyż ta sądząc po syntezie studiów literaturowych oraz jakości własnych badań empirycznych, została przez Doktorantkę gruntownie przeprowadzona, ale o słabiej opracowanym raporcie z badań literaturowych w porównaniu do uwagi, jaką poświęciła Doktorantka kwestiom metodologicznym oraz analizie zebranego materiału empirycznego. Oczywiście ta ostatnia część ze względu na badania jakościowe ma głównie charakter deskryptywny, choć z bardzo solidnym wnioskowaniem.

2.4. Wykorzystana literatura

Doktorantka wykorzystała 247 naukowych pozycji bibliograficznych. W literaturze naukowej aż 76% (187 pozycji) to publikacje międzynarodowe w języku angielskim, co świadczy o umiejętności wykorzystania przez Autorkę rozprawy bogatej literatury przedmiotu. Publikacje najnowsze wydane w okresie ostatnich 5-6 lat (od 2010 roku) stanowią 16,6% (41 pozycji) całości literatury, co w obecnie występującej wysokiej dynamice obiegu wiedzy w nauce jest w pełni zadawalającym wskaźnikiem. Pod względem jakościowym literatura jest dobrana prawidłowo, ponadto jest zróżnicowana i bogata. Na podkreślenie zasługuje umiejętność wykorzystywania najnowszej literatury przedmiotu i liczne odwołania do najnowszych badań światowych w podjętej tematyce.

2.5. Szczegółowa ocena merytoryczna poszczególnych części rozprawy

Pod względem merytorycznym praca zasługuje na pozytywną ocenę, niemniej jednak warto poczynić pewne szczegółowe zastrzeżenia, część z nich może mieć charakter dyskusyjny, mam nadzieję jednak, że te uwagi pomogą Doktorantce odpowiednio ukierunkować swoje przyszłe badania i dopracować swój warsztat badawczy.

Wstęp do recenzowanej dysertacji doktorskiej zawiera wszystkie istotne elementy, w tym uzasadnienie wyboru tematyki pracy, założenia metodyczne (cele, pytania badawcze) oraz opis struktury pracy, a ponadto omówienie podstawowych pojęć, które w pracy są wykorzystywane (migracja, przedsiębiorczość, przedsiębiorczość imigrantów), co zapewnia przejrzystość terminologiczną. Podoba mi się podział wprowadzenia na poszczególne części, co jest nietypowe dla polskich prac badawczych, jest natomiast kopią anglosaskich standardów dla dysertacji doktorskich.

Rozdział 1 (*Wietnamczycy – charakterystyka kulturowa*), liczący zaledwie 16 stron, stanowi dobre kompendium na temat kulturowego kontekstu przedsiębiorczości. Doktorantka wychodzi od przeglądu pojmowania kultury przez różnych badaczy, aby następnie ukazać związek kultury z przedsiębiorczością. Rozdział ten kończy dobry portret kulturowy Wietnamczyków, a w zasadzie wietnamskiej przedsiębiorczości, jak zostało to zatytułowane (9 stron tj. 56% rozdziału). W moim odczuciu rozdział ten jest o wiele szerszy niż wskazuje na to jego tytuł, porusza on bowiem istotne kwestie teoretyczne znane teorii zarządzania i teorii przedsiębiorczości już od ponad 100 lat, stąd w wypadku wydania dysertacji drukiem zalecałbym zmianę tytułu tego rozdziału na „Kulturowy kontekst przedsiębiorczości (wietnamskiej)”. Rozdział ten jest relatywnie najszabszy na tle pozostałych rozdziałów dysertacji (w moim odczuciu związki kultury i przedsiębiorczości mogły być bardziej szczegółowo omówione, czytelnik bowiem może czuć pewien niedosyt).

Rozdział 2 (*Przedsiębiorczość imigrantów – różne perspektywy*), liczący 20 stron, przedstawia w sposób przemyślany teoretyczne podstawy przedsiębiorczości imigrantów, które mają już swoją kilkudziesięcioletnią historię jako wątek badawczy w obrębie przedsiębiorczości. Doktorantka ukazuje całe spektrum teorii i koncepcji przedsiębiorczości imigrantów umiejętnie łącząc zagadnienia kulturowo-socjologiczne z ekonomicznymi, ukazując pełną mozaikę i dobrodziejstwo stanu wiedzy w tym zakresie. Rozdział ten kończy się przeglądem badań nad przedsiębiorczością wietnamskich imigrantów na świecie oraz opisem ich aktywności w Polsce.

Rozdział 3 (*Metoda badania*), liczący 24 strony, zawiera bardzo szczegółowy opis zastosowanej metodyki badawczej i taki tytuł byłby chyba właściwszy, jako że rozdział ten opisuje nie tylko metodę badawczą, *nota bene* Doktorantka wykorzystwała kilka metod badawczych, a nie jedną (wbrew tytułowi), ale także założenia badawcze, techniki badawcze oraz szczegółowy opis procesu badawczego.

Rozdział 4 (*Przedsiębiorczość Wietnamczyków w Polsce – wyniki badań*) ma charakter empiryczny i liczy 106 strony. Analiza materiału empirycznego, na podstawie 22 wywiadów, została podzielona według następujących obszarów tematycznych, które były poruszane podczas wywiadów:

- motywy zakładania własnego biznesu,
- pomysł na biznes i naśladownictwo,
- podejście do rozwoju własnego biznesu,
- postrzeganie ryzyka w biznesie,
- wspólnicy biznesowi,
- wartości w biznesie.

Analiza tradycyjnych wywiadów została uzupełniona metodą projekcyjną (metafory oraz kolaż). Analiza jest rzetelnie opracowana, a wnioski są solidnie wyprowadzone z zebranego materiału empirycznego.

Rozdział 5 (*Dyskusja wyników*), liczący 20 stron, zawiera autorskie podsumowanie materiału empirycznego wraz z własną autorską propozycją budowania teorii na podstawie zebranych obserwacji, a także elementy dyskusji naukowej, czyli powiązania własnych wyników z wynikami badań prowadzonych przez innych badaczy. Autorskie wnioski, jak i propozycje nowych koncepcji teoretycznych są bardzo dojrzałe i zasługują na dostrzeżenie, niemniej jednak czytelnik może odczuć pewien niedosyt w zakresie dyskusji naukowej i odwołań do innych badaczy, co zostało wyraźnie zasygnalizowane w tytule tego rozdziału.

W **Zakończeniu** dysertacji, oprócz klasycznego podsumowania i wniosków badawczych, Autorka wyraźnie określiła ograniczenia badawcze, jakie związane są z przeprowadzonym przez Nią procesem badawczym w zakresie wnioskowania, jak i określiła kierunki dalszych badań w tej tematyce, co niewątpliwie świadczy o jej dojrzałości naukowej.

2.6. Język i formalna strona rozprawy

Od strony językowej i formalnej recenzowana dysertacja doktorska może zostać dobrze oceniona. Jak w każdym tego typu opracowaniu, również i w pracy przedstawionej przez mgr A. Brzozowską można znaleźć usterki (np. „rozój wifmry” na s. 129, czy „drogi życia is za bardzo” na s. 133, a także stylistyczno-logiczne „...wpływie kultur polskiej i wietnamskiej, a ich wpływem na ...” (s. 6), jak i błędy natury ortograficznej „wg.” na s. 141, niestety umieszczanie kropek w skrótach, w których ostatnia litera jest zarazem ostatnią literą wyrazu jest przez *Słownik Ortograficzny Języka Polskiego* zaliczane jako błąd ortograficzny). Z mojego jednak doświadczenia wynika, że usterki takie zdarzają się nawet w prestiżowych wydawnictwach po dwukrotnej profesjonalnej korekcie wydawniczej oraz korekcie autorskiej, stąd nie należy w moim osądzie przywiązywać do nich dużej wagi.

Doktorantka prowadzi narrację w pierwszej osobie liczby pojedynczej, co jest obce polskiemu językowi naukowego, mnie jednak nie razi.

Doktorantka zastosowała referencje nawiasowe, co jest w zasadzie już obecnie standardem na całym świecie i jest powszechnie stosowane w Polsce, w tym w naukach ekonomicznych. Autorka zastosowała się do wytycznych APA (*American Psychological Association*) w zakresie przytaczania bibliografii, mimo to brakuje mi zwyczajowo przyjętego w Polsce podawania w nawiasach numerów stron, do których się odwołujemy, pomimo że *APA Manual* nie zaleca tego poza dosłownym cytowaniem. W wykazie literatury Doktorantka z kolei nie zastosowała się do wytycznych APA i nie podała numerów stron dla rozdziałów w pracach zbiorowych, choć podała je dla artykułów z czasopism.

Rekapitulując, pod względem redakcyjnym i lingwistycznym, a także w zakresie stosowania poprawnych zasad dla odsyłaczy bibliograficznych, pracę oceniam wysoko.

2.7. Pytania problemowe

Po zapoznaniu się z dysertacją miałbym trzy pytania szczegółowe do Doktorantki, o odpowiedź na które prosiłbym podczas publicznej obrony:

1. Zgodnie z licznymi badaniami prowadzonymi w tak zwanych krajach wysoko rozwiniętych zastrzyk przedsiębiorczego talentu pozytywnie wpływa na rozwój gospodarczy. Jak można ocenić wpływ przedsiębiorczości imigrantów wietnamskich na polską gospodarkę? Czy jest to znacząca gospodarczo czy tylko marginalna aktywność gospodarcza z punktu widzenia całej polskiej gospodarki?

2. W związku z nasilającymi się procesami migracyjnymi w Polsce, zwłaszcza po 2004 roku, czy negatywne skutki polskiej emigracji zarobkowej i towarzyszący jej drenaż mózgow (*brain drain*), mogą być zniwelowane w jakiś sposób przez przedsiębiorczość imigrantów w Polsce, która z pewnością w kolejnych dwóch dekadach się zintensyfikuje?
3. Teoria przedsiębiorczości w ostatniej dekadzie wiele uwagi poświęca aspektom międzynarodowym, a jej podmiotami badań stali się międzynarodowi przedsiębiorcy (IEs), przedsiębiorcy imigranci (IEs), czy transnarodowi przedsiębiorcy (TEs), nie wspominając już o kolejnych dwóch specyficznych przypadkach przedsiębiorców etnicznych (EEs), czy przedsiębiorców powracających (REs). Na styku przedsiębiorczości imigrantów oraz przedsiębiorczości międzynarodowej powstała wspólna koncepcja transnarodowych przedsiębiorców. Z kolei na styku zarządzania zasobami ludzkimi oraz teorii przedsiębiorczości wnikliwie badani są expatrianci, przy czym najczęściej tradycyjni expatrianci są zestawiani z transnarodowymi przedsiębiorcami oraz z przedsiębiorcami „zmieniającymi świat” (*worldchanging entrepreneurs*). Jak badani przedsiębiorcy wietnamskiego pochodzenia działający w Polsce plasują się na obecnym etapie ich rozwoju na tle wymienionych powyżej koncepcji?

3. WNIOSKI I KONKLUZJA KOŃCOWA

Wymienione powyżej sugestie i uwagi krytyczne nie zmieniają mojej pozytywnej opinii o pracy. Przedłożona mi do recenzji dysertacja doktorska spełnia ustawowe kryteria (art. 13, ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz. U. z 2003 r., nr 65, poz. 595 z późn. zm.) tj.:

- stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, jakim jest eksploracja aktywności biznesowej wietnamskich przedsiębiorców w Polsce,
- wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie nauki o zarządzaniu, zwłaszcza w teorii przedsiębiorczości,
- potwierdza umiejętność Doktorantki w zakresie samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Do najważniejszych **walorów** recenzowanej rozprawy zaliczyć należy:

- ważność i aktualność podjętego tematu, w tym wypełnienie luki badawczej w Polsce w podjętym temacie badawczym,
- bardzo dużą przejrzystość pracy i uporządkowany wywód naukowy,
- solidne ramy metodologiczne, w tym właściwy dobór metod badawczych i ich dokładny opis,
- przeprowadzenie badań jakościowych na wysokim poziomie,
- rzetelne opracowanie wyników badań empirycznych,
- świadomość ograniczeń badawczych wynikających z zastosowanej metody,
- bardzo dobry język - praca jest łatwa w odbiorze i ciekawa,
- umiejętność formułowania samodzielnych wniosków.

Reasumując, stwierdzam że recenzowana rozprawa doktorska mgr Agnieszki Brzozowskiej pt. „**Przedsiębiorczość imigrantów wietnamskich w Polsce**” spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w w/w ustawie i na tej podstawie wnioskuję do Rady Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego o jej dopuszczenie do publicznej obrony.

Uważam, że całość wyводу naukowego, jak i jakość przeprowadzonych badań empirycznych przez Doktorantkę są w skali Polski pionierskie i unikatowe. Ponadto, biorąc pod uwagę wagę podjętego tematu, zastosowane metody badawcze, oryginalny i nowatorski charakter, wkład w rozwój nauk o zarządzaniu oraz bardzo staranną stronę formalną recenzowanej rozprawy **wnoszę o jej wyróżnienie stosowną nagrodą.**

